

Μιχαήλ Άγγελος, *Η δελφική Σίβυλλα*. Απεικόνιση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, κατ' άλλους, της μάντισσας Σίβυλλας ή της Κασσάνδρας (λεπτομέρεια από ωπογραφία Θόλου, Καπέλλο Σιζτίνα, Βατικανό, 16ος αιώνας).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Σοφιστές και σοφιστική κίνηση

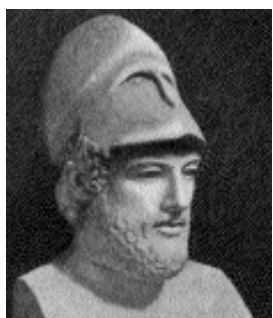
Στο κεφάλαιο αυτό:

- Θα γνωρίσουμε τους **Σοφιστές** και τη **σοφιστική κίνηση** και θα την εντάξουμε στο πλαίσιο της ιστορίας της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας.
- Θα μελετήσουμε τη χρήση των όρων **σοφιστής** και **σοφιστική τέχνη**, όπως τους χρησιμοποιεί ο σοφιστής Πρωταγόρας, υποστηρίζοντας το επάγγελμα που ασκούσε, δηλαδή τη σοφιστική τέχνη, που ήταν άσκηση στη ρητορική και στην πολιτική.
- Θα εκτιμήσουμε την επικοινωνιακή αξία του **λόγου**, προφορικού και γραπτού, και τη σημασία του **φιλοσοφικού επιχειρήματος**, όπως αναδεικνύεται από τον ρητορικό λόγο του σοφιστή Γοργία, ο οποίος δίδασκε τη ρητορική τέχνη και την ανέδειξε σε τέχνη της πειθούς και του επιχειρήματος.
- Θα εξετάσουμε το πρόβλημα της σχετικότητας της γνώσης και των αξιών μέσα από τα λόγια του Πρωταγόρα. Θα δούμε, επίσης, τις απόψεις των σοφιστών Πρωταγόρα, Πρόδικου και Κριτία για τους θεούς και την παραδοσιακή θεολογία και θα διαπιστώσουμε την αξία των **κριτηρίων** για τον περιορισμό του υποκειμενικού στοιχείου σε θέματα της γνώσης και της ηθικής.
- Θα γνωρίσουμε την αντίθεση **νόμου** και **φύσης**, του συμβατικού ή κατά συνθήκη και του φυσικού ή πραγματικού μέσα από το κείμενο του σοφιστή Αντιφώντα και θα την συνδέσουμε με ανάλογες αντιλήψεις νεότερων και σύγχρονων φιλοσόφων για την πολιτική οργάνωση.

Σοφιστές και σοφιστική κίνηση

Στην Αθήνα του 5ου αι. π.Χ. μετά τους Μηδικούς πολέμους, ανθίζουν τα γράμματα και οι τέχνες, ιδιαίτερα η αρχιτεκτονική, και εδραιώνεται η δημοκρατία. Απεικόνιση της Ακρόπολης και της Πνύκας που ήταν ο τόπος συγκέντρωσης της αθηναϊκής Εκκλησίας του Δήμου. Στο διαμορφωμένο στον βράχο βήμα αγόρευαν οι ρήτορες, ενώ στην ημικυκλική καταφορική πλατεία στεκόταν το πλήθος (Philipp von Foltz, *Ο Περικλής αγορεύει από την Πνύκα*, 1852).

Ο Περικλής εκφώνησε στον Κεραμεικό, κατά την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου, τον γνωστό σε όλους επιτάφιο λόγο του προς τους Αθηναίους (Θουκυδίδης, *Ιστορία*, Β' βιβλίο, κεφ. 34-47). Ο Περικλής, όπως και ο ιστορικός Θουκυδίδης, είχαν επηρεαστεί από τους Σοφιστές και τη ρητορική τέχνη.

1 Η σοφιστική κίνηση

Η σοφιστική ήταν μια πνευματική και κοινωνική κίνηση που εκδηλώθηκε στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. στην αρχαία Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Αθήνα του Περικλή. Ήταν αποτέλεσμα της οικονομικής, πολιτικής και πνευματικής άνθισης της πόλης της Αθήνας και της ανάδειξής της σε κέντρο της ελληνικής παιδείας. Συνεχίζει τη φιλοσοφία των Προσωκρατικών και τερματίζεται με τη διδασκαλία του Σωκράτη και του Πλάτωνα οι οποίοι τους άσκησαν κριτική. Ο Πλάτων, μάλιστα, θεωρούσε ότι οι σοφιστές και οι ρήτορες δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να παραπλανούν και να κολακεύουν το πλήθος.

Η σοφιστική, ως μέθοδος διδασκαλίας, αντιμετώπισε τα προβλήματα που αναφέρονται στη γνώση, την ηθική και την πολιτική με μια τακτική αμφισβήτησης των καθιερωμένων ιδεών και αξιών. Στηριζόταν στην εξάσκηση των μαθητών στη **ρητορική** και στη **διαλεκτική**, δηλαδή στην τεχνική της ρητορικής αντιπαράθεσης επιχειρημάτων για κάθε θέμα.

2 Οι Σοφιστές

Εκπρόσωποι της σοφιστικής κίνησης του 5ου αι. π.Χ. ήταν οι **Σοφιστές**, εμπνευσμένοι στοχαστές με μεγάλη εγκυκλοπαιδική μόρφωση, με οξύ και ανήσυχο πνεύμα. Δίδασκαν κοσμολογία, μαθηματικά, γραμματική, ερμηνεία ποιητών, μυθολογία, φιλοσοφία της θρησκείας και ιστορία του πολιτισμού. Γνώριζαν την ιατρική και τη μαντική τέχνη. Ήταν πλανόδιοι δάσκαλοι της έντεχνης χρήσης του λόγου, δηλαδή της ρητορικής, που την ανέδειξαν σε τέχνη της πειθούς και του επιχειρήματος. Συνέδεσαν τη ρητορική με την πολιτική δράση και δίδασκαν με αμοιβή όσους νέους επιθυμούσαν να μάθουν πώς να σκέφτονται και να αγορεύουν καλά, ώστε να κατορθώσουν να κυριαρχούν στην πολιτική ζωή. Ήταν δάσκαλοι, λοιπόν, κάθε είδους γνώσης και ειδικότερα της γνώσης των πολιτικών πραγμάτων. Κατηγορήθηκαν, γιατί πληρώνονταν για τη διδασκαλία τους αλλά και επειδή εισηγούνταν νέες ιδέες.

Οι Σοφιστές κατάγονταν από διάφορα κέντρα του ελληνισμού. Ήταν σύγχρονοι του Σωκράτη αλλά και των νεότερων Προσωκρατικών (Αναξαγόρας, Δημόκριτος, Αρχέλαος κ.ά.). Οι σημαντικότεροι ήταν: ο **Πρωταγόρας** από τα Άβδηρα (περ. 490/80-420/11 π.Χ.), ο **Πρόδικος** από την Κέα (460-400 π.Χ.), ο **Ιππίας** από την Ήλιδα (δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.), ο **Αντιφών** από την Αθήνα (480-411 π.Χ.), ο **Θρασύμαχος** από τη Χαλκηδόνα της Προποντίδας (δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.), ο **Κριτίας** από την Αθήνα (ακμή: τελευταίο τέταρτο 5ου αι. – θάνατος: 403 π.Χ.), ο **Γοργίας** από τους Λεοντίους της Σικελίας (περ. 483/80-376/5 π.Χ.), ο **Αλκιδάμας** από την Ελαία της Μ. Ασίας (πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ.).

3 Ποια προβλήματα τους απασχόλησαν;

Οι Σοφιστές πίστευαν ιδιαίτερα στην αξία της παιδείας και της αγωγής. Έστρεψαν το ενδιαφέρον τους προς τον άνθρωπο, την κοινωνία και τον πολιτισμό, γι' αυτό θεωρούνται ως οι πρώτοι ανθρωπολόγοι και κοινωνιολόγοι. Ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με ηθικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα. Τα κυριότερα θέματα που

τους απασχόλησαν ήταν: (1) Η πολύπλευρη μόρφωση των νέων και η ηθική συμπεριφορά τους. (2) Η διδασκαλία της αρετής, ηθικής και πολιτικής. (3) Η αντίθεση «φύσης» και «νόμου», φυσικής πραγματικότητας και κοινωνικών συμβάσεων, στις πολιτικά οργανωμένες πολιτείες, και η έννοια της δικαιοσύνης. (4) Η σχετικότητα της γνώσης και της αλήθειας (σχετικισμός), που οφείλεται στις πλάνες των αισθήσεων και την υποκειμενικότητα των αισθημάτων. (5) Η προέλευση της θρησκείας και η κοινωνιολογική ερμηνεία των θρησκευτικών δοξασιών.

4 Πώς γνωρίζουμε το έργο τους;

Το συγγραφικό έργο των Σοφιστών το γνωρίζουμε από τα λίγα σωζόμενα αποσπάσματα των έργων τους. Επίσης το γνωρίζουμε από τους ομώνυμους διαλόγους του Πλάτωνα (λ.χ. *Πρωταγόρας*, *Γοργίας*, *Ιππίας Μείζων*), καθώς και από άλλα έργα του (*Πολιτεία*, *Θεαίτητος*, *Σοφιστής*), αλλά και από έργα του Αριστοτέλη (*Ρητορική* και *Σοφιστικοί Έλεγχοι*) ή από αναφορές σε αυτούς και το έργο τους από σύγχρονους τους και νεότερους στοχαστές της αρχαιότητας, όπως ο Ισοκράτης, ο Ξενοφών κ.ά. Πολλές αντιλήψεις τους βρίσκονται σε ρητορικά κείμενα των αττικών ρητόρων, σε τραγωδίες του Σοφοκλή και του Ευριπίδη και σε κωμωδίες του Αριστοφάνη, ο οποίος είχε κριτική στάση απέναντί τους. Σημαντική πηγή για τη σοφιστική κίνηση είναι ο Φιλόστρατος (2ος-3ος αι. μ.Χ.) που έγραψε το έργο *Βίοι Σοφιστών*.

5 Αξιολόγηση της σοφιστικής

Οι Σοφιστές θεωρούνται οι πιο ρηξικέλευθοι και καινοτόμοι στοχαστές της αρχαίας Ελλάδας. Δημιούργησαν κίνηση ιδεών και ανέπτυξαν έναν γόνιμο διάλογο μεταξύ των φιλοσόφων και των διανοουμένων της εποχής. Στηρίχτηκαν στην εμπειρία και στον λόγο, άσκησαν κριτική στον μυθικό και θρησκευτικό τρόπο σκέψης και υποστήριξαν την κοινωνική ισότητα. Για τον λόγο αυτόν, τον 19ο αιώνα τους χαρακτήρισαν ως «Διαφωτιστές» και τη σοφιστική κίνηση ως τον «Αρχαίο Ελληνικό Διαφωτισμό». Κατά το πρότυπο των Διαφωτιστών του 18ου αιώνα, οι Σοφιστές διακρίνονται από ορθολογισμό, κριτικό πνεύμα και από ενδιαφέρον για τα προβλήματα της ανθρώπινης ζωής και της κοινωνίας. Εγκαινίασαν τη συζήτηση κύριων φιλοσοφικών προβλημάτων που σχετίζονταν με τη γνώση και την αλήθεια, την αρετή, το πολιτικό σύστημα της εποχής, τους θεσμούς, την κοινωνία και τη θρησκεία.

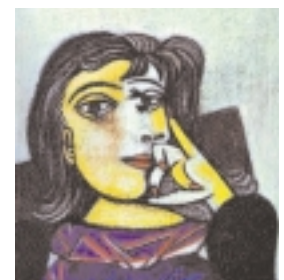
Οι Σοφιστές, αν και είχαν μεγάλη επίδραση στην εποχή τους, δέχτηκαν αρνητική κριτική, κυρίως από τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα. Κατηγορήθηκαν για θρησκευτικό αγνωστικισμό, για αμφισβήτηση των παραδοσιακών αξιών και για επαγγελματισμό, επειδή πληρώνονταν για τη διδασκαλία τους. Αποτέλεσμα της αρνητικής κριτικής ήταν ο όρος «σοφιστές», που είχαν κερδίσει ως ειδικοί σε θέματα σοφίας, να καταλήξει και να παραμείνει στην κοινή χρήση, ως τις μέρες μας, ως συνώνυμος του αμοραλιστή και του «επαγγελματία φιλοσόφου». Θεωρήθηκαν πως δεν ήταν «φιλόσοφοι» με την καθιερωμένη σημασία του όρου, που σημαίνει τη συστηματική και επίμονη επιδίωξη της ανακάλυψης της αλήθειας και την ειλικρινή αφοσίωση σε αυτήν, όπως απέδειξε ο Σωκράτης, αλλά αμειβόμενοι δάσκαλοι της σοφίας, που επιδίωκαν να μεταδώσουν στους νέους όχι την αληθινή γνώση, αλλά τη μέθοδο για να εκφράζουν πειστικά το ψεύδος ως αλήθεια.

ρέμπραντ, *Οι δύο φιλόσοφοι* (1628). Η συζήτηση, το επείρημα και η διαφώνιση είναι απαραίτητα για τη φιλοσοφική συζήτηση, αφού οτιδήποτε λέγεται χρειάζεται να είναι ανοικτό στην αμφισβήτηση και στην κριτική. Επομένως, η φιλοσοφία αποτελεί μια αναζήτηση της αλήθειας από δύο ή περισσότερους συνομιλητές.

Ο πάπυρος του Αντιφώντα.

Πάμπλο Πικάσο, *Dora Maar* (20ός αι.) Μία από τις απεικονίσεις της γνωστής καλλιτέχνιδας, η οποία αναδεικνύει την έντονη προσωπικότητά της αλλά και την έννοια του σκεπτόμενου προσώπου γενικότερα.

Σοφιστική τέχνη και Σοφιστής

Στην ενότητα αυτή θα γνωρίσουμε τη σημασία των όρων **σοφιστική τέχνη** και **σοφιστής**. Θα δούμε πώς εννοεί τη σοφιστική τέχνη και το τι είναι ο σοφιστής ο **Πρωταγόρας**, ο ιδρυτής της σοφιστικής κίνησης, μέσα από ένα νεανικό έργο του Πλάτωνα, τον ομώνυμο διάλογο, όπου γίνεται λόγος για τη δυνατότητα να διδαχθεί η αρετή. Θα συζητήσουμε τους λόγους για τους οποίους οι Σοφιστές κατακρίθηκαν ή επαινήθηκαν στην εποχή τους, δηλαδή τους λόγους που προκάλεσαν τον έπαινο ή τον ψόγο για την επαγγελματική τους δραστηριότητα, που ήταν κυρίως η διδασκαλία της ρητορικής και η εξάσκηση των νέων στον πολιτικό λόγο.

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

(490/80-420/11 π.Χ.)

Ο σπουδαιότερος και αρχαιότερος από τους σοφιστές του 5ου αιώνα π.Χ. Γεννήθηκε και έζησε στα Άβδηρα της Θράκης. Το 443 π.Χ. εμφανίζεται στο προσκήνιο της κοινωνικής και πνευματικής ζωής της Αθήνας. Στον πλατωνικό διάλογο *Πρωταγόρας* είναι το κύριο πρόσωπο ομάδας συνομιλητών που συζητούν αν η αρετή, και μάλιστα η πολιτική αρετή, διδάσκεται ή όχι.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Σοφιστική τέχνη και σοφιστής κατά τον Πρωταγόρα

Εγώ πάντως υποστηρίζω¹ ότι η σοφιστική τέχνη είναι παλιά², αλλά ότι όσοι την ασκούσαν τα παλιά χρόνια, επειδή φοβούνταν τον φθόνο που προκαλεί, πρόβαλλαν ως προστατευτικό κάλυμμα³ άλλοι την ποίηση, όπως ο Όμηρος, ο Ησίοδος, ο Σιμωνίδης, κι άλλοι τις μυστηριακές τελετές και τις προφητείες, όπως οι οπαδοί του Ορφέα και τον Μουσαίον· άλλοι πάλι [...] ακόμη και τη γυμναστική [...] Τη μουσική χρησιμοποίησε για προκάλυμμα και [...] ο Αγαθοκλής, σοφιστής μεγάλος...

Παραδέχομαι ότι είμαι σοφιστής⁴ κι ότι μορφώνω ανθρώπους⁵, κι έχω την εντύπωση πως με αυτόν τον τρόπο, δηλαδή ομολογώντας το κανείς πως είναι σοφιστής, προφυλάγεται πιο αποτελεσματικά παρά αν το αρνείται [...] Και το μάθημα αυτό συνίσταται στο να μπορείς να αντιμετωπίζεις σωστά από τη μια τις υποθέσεις του σπιτιού σου⁶, δηλαδή πώς να διοικείς το σπίτι σου με τον πιο σωστό τρόπο, κι από την άλλη τα κοινά⁷, δηλαδή πώς να γίνεις ασυναγώνιστος στο να χειρίζεσαι τις υποθέσεις της πόλης. Και να μιλάς γι' αυτές⁸ [...] Ακριβώς αυτό, είπε, είναι το πράγμα που αναλαμβάνω να φέρω σε πέρας.

(Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 316d-e, 317b και 318e-319a)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 **Εγώ πάντως υποστηρίζω:** ο Πρωταγόρας υποστηρίζει το επάγγελμα που ασκεί, τη σοφιστική τέχνη, στο απόσπασμα αυτό που προέρχεται από τον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνα. Ο Πλάτων λέει γι' αυτόν ότι ήταν ο πρώτος που υιοθέτησε το όνομα σοφιστής και ζητούσε αμοιβή για την εκπαίδευση που παρείχε. Επισκέφθηκε την Αθήνα το 443 π.Χ. και τότε ο Περικλής του ανέθεσε να γράψει το «σύνταγμα» (*Πολιτεία*) της αθηναϊκής αποικίας Θούριοι της Κ. Ιταλίας. Συνδεόταν με προσωπική φιλία με τον Περικλή και πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του στην Αθήνα και στις πόλεις της Κ. Ιταλίας.
- 2 **Σοφιστική τέχνη... παλαιά:** ο Πρωταγόρας αναγνωρίζει την αρχαιότητα της σοφιστικής τέχνης που αυτός ασκεί. Συνδέει τη δραστηριότητά του με την προηγούμενη παράδοση, με προσωπικότητες που είχαν διακριθεί για τη σοφία και τη σύνεση, όπως οι μεγάλοι ποιητές, μουσικοί και ραψωδοί, οι μάντεις, οι επτά σοφοί και άλλοι εφευρέτες ή επινοητές πρακτικών δεξιοτήτων.
- 3 **Προστατευτικό κάλυμμα:** ο Πρωταγόρας πιστεύει ότι όσοι ασκούσαν παλαιότερα τη σοφιστική τέχνη αναγκάζονταν να κρύβουν τη δραστηριότητά τους αυτή, που ήταν η διδασκαλία της πρακτικής και πολιτικής σοφίας, από φόβο μήπως εγείρουν τον φθόνο και την κριτική. Ο ίδιος όμως τολμά να το ομολογεί.
- 4 **Σοφιστής:** από το ρήμα «σοφίζομαι» που σημαίνει μηχανεύομαι τεχνάσματα, φαντάζομαι, επινοώ. Από αυτήν προκύπτει η σημασία «έμπειρος», «επιδέξιος», «αυθεντία» σε κάποια εργασία, επιστήμη ή οποιαδήποτε τέχνη, λ.χ. στα μαθηματικά ή στη ναυπηγική. Συνδέεται η λέξη σοφιστής με τη σοφία και τον σοφό, που ήταν αρχικά ο έμπειρος σε μηχανική τέχνη ή σε κάποια ευγενή τέχνη, αλλά και ο συνετός, ο πολυμαθής, εκείνος που έχει ασφαλή κρίση, που είναι επινοητής άγνωστων αληθειών.
- 5 **Μορφώνω ανθρώπους:** αναφορά στην εκπαίδευση που έκανε τον νέο ικανό στον λόγο και στη συζήτηση. Από τον 5ο αι. π.Χ. η λέξη σοφιστής χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τους δασκάλους της ευλωπτίας, δηλαδή τους καθηγητές της γραμματικής, της ρητορικής κ.ά., που πρόσφεραν ανώτερη μόρφωση στους νέους.
- 6 **Τις υποθέσεις του σπιτιού σου:** παροχή γνώσεων χρήσιμων στην ιδιωτική ζωή.
- 7 **Τα κοινά:** γνώσεις αναγκαίες για την κοινωνική και πολιτική ζωή.
- 8 **Στο να χειρίζεσαι... γι' αυτές:** διδασκαλία σε όσους επιδιώκουν σταδιοδρομία στην πολιτική και στη δημόσια ζωή. Εκπαίδευση στην ανάπτυξη πειστικών επιχειρημάτων μέσω της ρητορικής τέχνης.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΔΙΑΔΕΚΤΙΚΗ (τέχνη): στη σοφιστική, μέθοδος της ρητορικής με την οποία γίνεται αντιπαράθεση ενός ισχυρισμού ενάντια σε κάποιο άλλο. Στη φιλοσοφία του Σωκράτη και του Πλάτωνα μέθοδος εύρεσης της αλήθειας που στηρίζεται στον λόγο και τον αντίλογο.

ΕΡΙΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ: μέθοδος της ρητορικής που καλλιιεργήθηκε από τους σοφιστές. Συνίσταται στη διατύπωση πειστικών, εκ πρώτης όψης, αλλά εσφαλμένων επιχειρημάτων.

ΞΟΦΙΖΟΜΑΙ (ως αποθετικό): μηχανεύομαι τεχνάσματα ευφυή· μεταχειρίζομαι σοφιστικά επιχειρήματα· επινοώ κάτι με πανουργία.

ΞΟΦΙΖΩ: κάνω κάποιον σοφόν, εκπαιδεύω, διδάσκω.

ΞΟΦΙΣΜΑ: απατηλό επιχειρήμα.

ΞΟΦΙΣΤΕΙΑ (η): τέχνη του σοφιστή, αλλά και σοφιστικός συλλογισμός ή επιχειρηματολογία, στρεψοδικία.

ΞΟΦΙΣΤΕΥΩ (ρ. αμετ.): διδάσκω όπως οι σοφιστές, ιδίως τη ρητορική. Προβάλλω σοφιστικά επιχειρήματα.

ΞΟΦΙΣΤΙΚΟΞΗΘΩΝ: ό,τι αφορά το σόφισμα, απατηλό, ψευδής.

ΞΟΦΩΞ: αυτός που έχει σύνεση και ασφαλή κρίση, ο επινοητής άγνωστων αληθειών.

ΦΙΛΟΞΟΦΙΑ: αγάπη για τη σοφία και τη γνώση.

Κύριος σκοπός της φιλοσοφίας είναι να ανακαλύψει την αλήθεια. Η ετυμολογία της λέξης «αλήθεια» (από το στερητικό α και το ρ. λανθάνω) έχει συχνά συνδεθεί με αυτό που δεν μπορεί να κρυφτεί, ή να καλυφθεί, αυτό που είναι γυμνό. Η αλήθεια, εκτός από το αντίθετο του ψεύδους, δηλώνει το αντίθετο του φαινομένου, δηλαδή το πραγματικό. Γι' αυτό και έχει υπάρξει μια μακρόχρονη καλλιτεχνική παράδοση απεικόνισης της αλήθειας ως γυμνής, όπως στην απεικόνιση αυτή, από το έργο του Σ. Μποτιτσέλι *Συκοφαντία* (16ος αι., Λονδίνο, Mansell Collection). Οι σχέσεις της φιλοσοφίας με τη σοφία και την πνευματική καλλιέργεια είναι φανερές στο παράλληλο κείμενο (3).

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Η κριτική του Πλάτωνα εναντίον των Σοφιστών

Διαπιστώθηκε, πρώτον, ότι είναι [δηλ. ο σοφιστής] αμειβόμενος κνηγός πλούσιων νέων ανθρώπων [...] δεύτερον, κάτι σαν χονδρέμπορος των μαθημάτων που θρέφουν την ψυχή [...] τρίτον, λιανοπωλητής των ίδιων αυτών πραγμάτων [...] τέταρτον, μας φάνηκε ως βιοτέχνης που πουλάει δικής του κατασκευής μαθήματα [...] πέμπτον, ένα είδος αθλητή στο αγώνισμα των λόγων, ο οποίος επάγγελμά του έχει την εριστική [...] ωστόσο δεχτήκαμε, συγκαταβατικά, ότι ο σοφιστής καθαρίζει την ψυχή από δοξασίες που στέκονται εμπόδιο στη μάθηση.

(Πλάτων, *Σοφιστής*, 231d-6e)

2 Η κριτική του Αριστοτέλη για τους σοφιστές και τη σοφιστική

[...] γιατί η σοφιστική είναι φαινομενική σοφία, όχι πραγματική, κι ο σοφιστής άτομο που κερδίζει χρήματα από φαινομενική σοφία και όχι από πραγματική.

(*Αριστοτέλης, Σοφιστικοί Έλεγχοι I, 165a 21*)

3 Η αποδοχή των Σοφιστών: Σοφιστής κοινόν ἦν ὄνομα»

Ο Πόπλιος Αίλιος Αριστείδης, ρήτορας και λόγιος του 2ου αι. μ.Χ., από τη Μυσία της Μ. Ασίας, όταν ακμάζει η δεύτερη σοφιστική, υποστηρίζει στο παρακάτω απόσπασμα ότι ο όρος σοφιστής χρησιμοποιήθηκε για σημαντικές προσωπικότητες της αρχαιότητας με αρνητική αλλά και θετική σημασία.

Έχω την εντύπωση ότι δε γνωρίζουν [όσοι επικρίνουν] καν τι δήλωνε η λέξη «φιλοσοφία» στους Έλληνες και τι σήμαινε, και γενικά ότι δεν ξέρουν τίποτε γι' αυτά τα πράγματα. Δεν έχει αποκαλέσει ο Ηρόδοτος «σοφιστή» τον Σόλωνα; Δεν έχει επίσης αποκαλέσει έτσι τον Πυθαγόρα; Δεν έχει χαρακτηρίσει και ο Ανδροτίων τους Επτά –εννώ τους Επτά Σοφούς– «σοφιστές»; Έτσι δε χαρακτήρισε και τον Σωκράτη, τον περίφημο εκείνον [...] Η γνώμη μου είναι ότι «σοφιστής» ήταν ένας όρος αρκετά κοινός, κι ότι «φιλοσοφία» σήμαινε, κατά κάποιον τρόπο, να ασχολείσαι με τις ωραίες τέχνες και να καταπιάνεσαι με διανοήματα– κι όχι αυτό που υποδηλώνει τώρα ο όρος, αλλά εν γένει την πνευματική καλλιέργεια [...] και πως αυτός που κατεξοχήν τα έβαλε με αυτόν τον όρο είναι, νομίζω, ο Πλάτων.

(*Αριστείδης, Λόγοι 46 (Π 407 Dindorf): Προς Πλάτωνα υπέρ των τεττάρων λόγος*)

4 Σοφία και Σοφιστές: «Δεινότης πολιτική και δραστήριος σύνεσις»

Ο Πλούταρχος (1ος αι. μ.Χ.), μιλώντας για τον Αθηναίο Μνησίφιλο, σύμβουλο του Θεμιστοκλή, μας δίνει πληροφορίες χρήσιμες για την κατανόηση του έργου των Σοφιστών.

[...] Ούτε ρήτορας ήταν ούτε σ' αυτούς που αποκλήθηκαν «φυσικοί φιλόσοφοι» συγκαταλεγόταν, αλλά είχε κάνει επάγγελμά του ό,τι χαρακτηριζόταν τότε ως «σοφία», ενώ στην πραγματικότητα ήταν απλώς πολιτική ικανότητα και γνώση πως να ενεργείς αποτελεσματικά· τη σοφία αυτή ο Μνησίφιλος –με μιά αδιά-

σπαστη συνέχεια που έφθασε ως τον Σόλωνα– την κρατούσε σαν να ήταν η διδασκαλία κάποιας αίρεσης. Οι μετέπειτα, που την ανάμιξαν με τις δικανικές τέχνες και μετατόπισαν την εφαρμογή της από τα δημόσια πράγματα στη θεωρία, αποκλήθηκαν «σοφιστές».

(Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, «Θεμιστοκλής» 2, 6)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Σε ποια παράδοση εντάσσει την επαγγελματική του δραστηριότητα ο Πρωταγόρας;
- 2 Ποιο έργο επιτελεί ο Πρωταγόρας, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, και πώς αυτό συνδέεται με τις πολιτικές συνθήκες της αθηναϊκής δημοκρατίας; (Βλ. Εισαγωγή και κείμενο).
- 3 Από ποιο ρήμα παράγεται η λέξη σοφιστής και ποια σημασία έχουν σήμερα οι λέξεις «σοφιστείες» και «σοφίζομαι»; (Βλ. γλωσσάριο και σχόλιο 4).
- 4 Ποια κριτική ασκήθηκε στις δραστηριότητες των Σοφιστών και από ποιους; Πώς χαρακτηρίζονται οι Σοφιστές από τον Πλούταρχο; [Παράλληλο Κείμενο (4)].
- 5 Πώς ορίζεται η φιλοσοφία στο παράλληλο κείμενο (3);

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αφού μελετήσετε τα παράλληλα κείμενα (1) και (2), να συζητήσετε στην τάξη αν συμφωνείτε με την κριτική που ασκήθηκε εναντίον των Σοφιστών για τον επαγγελματισμό τους στην εποχή τους. Πώς νομίζετε ότι θα αντιμετωπιζόνταν οι Σοφιστές τη σημερινή εποχή;

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Με ποιον τρόπο προσδιορίζει το έργο του σοφού στο παρακάτω ποίημα ο Κωνσταντίνος Καβάφης, ο οποίος έχει επηρεαστεί από τη δεύτερη σοφιστική, που διαμορφώθηκε στην ελληνιστική εποχή; Συζητήστε το θέμα αυτό στην τάξη αξιοποιώντας τις παρακαείμενες εικόνες, το παράλληλο κείμενο (3) και την Εισαγωγή.

Σοφοί δε προσιόντων

*Οι άνθρωποι γνωρίζουν τα γινόμενα.
Τα μέλλοντα γνωρίζουν οι θεοί,
πλήρεις και μόνοι κάτοχοι πάντων των φώτων.
Εκ των μελλόντων οι σοφοί τα προσερχόμενα
αντιλαμβάνονται. Η ακοή*

*αντών κάποτε εν ώραις σοβαρών σπουδών
ταράττεται. Η μυστική βοή
τούς έρχεται των πλησιαζόντων γεγονότων.
Και την προσέχουν ευλαβείς. Ενώ εις την οδόν
έξω, ουδέν ακούουν οι λαοί.*

(Κ. Π. Καβάφης, *Ποιήματα Α'*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1963)

Η λυρική ποιήτρια Σαπφώ ήταν ένα από τα αγαπητά θέματα των αρχαίων καλλιτεχνών. Εδώ εικονίζεται σε μια υδρία του 5ου αι. π.Χ. καθισμένη να κρατά έναν ποπύρινο κύλινδρο με κείμενο που πρόκειται να τραγουδήσει, το οποίο αρχίζει με την επίκληση *ἡρώων ἐπέων ἄρχομαι ἄλλον* (=αρχίζω το τραγούδι μου μ' αἰθέρια λόγια, μτφρ. Οδ. Ελύτης). Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

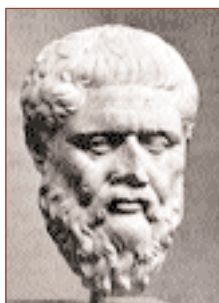
Η Θέμις, η οποία κυριαρχούσε στο δελφικό μαντείο, απεικονίζεται εδώ στο εσωτερικό ερυθρόμορφης κύλικας να δίνει χρησμό στον βασιλιά της Αθήνας Αιγέα σχετικά με τη γέννηση του Θησέα. Η Θέμις κρατά στο αριστερό χέρι φιάλη και στο δεξιό κλαδί ιερής δάφνης. Το νερό και η δάφνη έδιναν στην Πυθία μαντική δύναμη (5ος αι. π.Χ., Βερολίνο, Αρχαιολογικό Μουσείο).

*Θεοί μὲν γὰρ μελλόντων,
ἄνθρωποι δὲ γιγνομένων
σοφοὶ δὲ προσιόντων
αἰσθάνονται.*

(Φιλόδοτος, *Τὰ ἐς τὸν Τυανέα,
Ἀπολλώνιον VIII 7*)

Η ρητορική τέχνη και η δύναμη του λόγου

Στην ενότητα αυτή θα γνωρίσουμε μια μορφή ρητορικού λόγου, το εγκώμιο, μέσα από ένα απόσπασμα από το έργο του σοφιστή Γοργία¹ *Ελένης Εγκώμιον*². Θα δούμε τις δυνατότητες και τις αρετές της γλώσσας και του ρητορικού επιχειρήματος των Σοφιστών και θα εκτιμήσουμε τη δύναμη του λόγου στην ιδιωτική και τη δημόσια ζωή.

ΓΟΡΓΙΑΣ Ο ΛΕΟΝΤΙΝΟΣ

(483/80-376/5 π.Χ.)

Κορυφαίος σοφιστής και ρήτορας, δίδαξε στη Σικελία, την Αττική και τη Θεσσαλία. Μελέτησε πρώτος τον λόγο και την επίδρασή του στον ψυχισμό του ανθρώπου και είδε τη ρητορική ως «πειθούς δημιουργό», δηλαδή ως μέθοδο για να διατυπώνει ο άνθρωπος τη γνώμη του με τρόπο πειστικό.

Αναγεννησιακή αναπαράσταση της Ρητορικής, που κρατάει το σπαθί ως σύμβολο της δύναμης του λόγου.

ΚΕΙΜΕΝΟ

«*Ο λόγος δυνάστης μέγας ἐστίν*»³

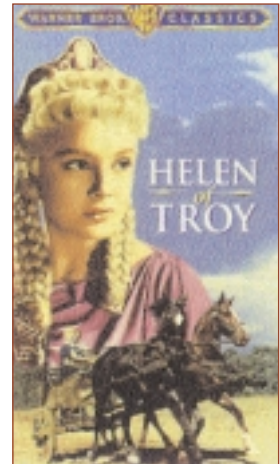
Ευκοσμία είναι για την πόλη οι γεροί άνδρες, για το σώμα η ομορφιά, για την ψυχή η σοφία, για την πράξη η αρετή, για τον λόγο η αλήθεια: τα αντίθετά τους είναι ακοσμία. Τον άνδρα και τη γυναίκα, τον λόγο και την πράξη, την πόλη και το πράγμα που αξίζουν τον έπαινο πρέπει με επαινούς να τα τιμάμε, ενώ τα ανάξια να τα κατακρίνουμε⁴ [...]

[Η Ελένη] έκανε όσα έκανε είτε από θέλημα της Τύχης και απόφαση των θεών και της Ανάγκης προσταγή είτε επειδή αρπάχτηκε με τη βία είτε πείστηκε με λόγια είτε επειδή από τη θωριά ερωτεύτηκε⁵ [...] Αν ήταν ο λόγος που την έπεισε και εξαπάτησε την ψυχή της, ούτε σε αυτή την περίπτωση είναι δύσκολη η υπεράσπιση και η ανασκευή της κατηγορίας [...] Ο λόγος είναι ένας μεγάλος δυνάστης, που ενώ έχει το πιο μικρό και αφανές σώμα, επιτελεί τα έργα τα πιο θεϊκά: γιατί μπορεί και το φόβο να σταματήσει και τη λύπη να διώξει και χαρά να προκαλέσει και τον οίκτο να αυξήσει [...] Πόσοι δεν έχουν πείσει⁶ ή δεν πείθουν τόσους και τόσους για τόσα πράγματα, πλάθοντας έναν ψευδή λόγο! [...] Ποια αιτία λοιπόν μας εμποδίζει να θεωρήσουμε ότι η Ελένη ήρθε στην Τροία χωρίς τη θέλησή της, το ίδιο όπως αν αρπάχτηκε από απαγωγέων τη βία; Αφού η επίδραση της πειθούς⁷, αν και δεν έχει του εξαναγκασμού τη μορφή⁸, έχει την ίδια με αυτόν δύναμη.

(Γοργίας, *Ελένης Έγκώμιον*, 1, 6-8 και 11-12)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 Ο σοφιστής **Γοργίας** (483/80-376/5 π.Χ.) καταγόταν από τους Λεοντίους της Σικελίας. Ήρθε στην Αθήνα για πρώτη φορά το έτος 427 π.Χ., ως πρεσβευτής της πατρίδας του, και γοήτευσε τους Αθηναίους με τη ρητορική του τέχνη. Δίδαξε στη Μεγάλη Ελλάδα, τη Θεσσαλία και την Αθήνα.
- 2 Το **Έλένης Έγκώμιον** είναι ρητορικός λόγος του Γοργία και επιχειρεί την υπεράσπιση της ωραίας Ελένης. Έχει χαρακτηριστεί ως *δοκίμιο για τη φύση και τη δύναμη του λόγου* και είναι λόγος απολογητικός.
- 3 **Ο λόγος είναι μεγάλος δυνάστης:** η πιο γνωστή φράση στο *Έλένης Έγκώμιον* του Γοργία, όπου διατυπώνεται επιγραμματικά η άποψή του για τη δύναμη της ρητορικής τέχνης. Στη συνέχεια, ο Γοργίας εξυμνεί τη δύναμη του λόγου, την οποία συγκρίνει με την επίδραση των φαρμάκων στο σώμα. Ο ίδιος ο Πλάτων καταγράφει την επιτυχία της ρητορικής δεινότητας του Γοργία, καθώς τον παρουσιάζει να διηγείται το εξής ανέκδοτο: *Γιατί μου έχει συμβεί πολλές φορές να πάω με τον αδελφό μου (ο αδελφός του Γοργία ήταν γιατρός και ονομαζόταν Πρόδικος) και με άλλους γιατρούς σε κάποιον άρρωστο που δεν ήθελε να πει φάρμακο ή να αφήσει το γιατρό να τον εγχειρήσει ή να του κάνει κεντηριασμό και, ενώ ο γιατρός δεν μπορούσε να τον πείσει, τον έπειθα εγώ – όχι με άλλη τέχνη παρά με τη ρητορική (Πλάτων, Γοργίας, 456 a-b).*
- 4 **Ευκοσμία... κατακρίνουμε:** εδώ έχουμε το προοίμιο του λόγου Έλένης Έγκώμιον ο οποίος χωρίζεται σε **προοίμιο** (εισαγωγή), **διήγηση** (αφήγηση), **πίστη** (απόδειξη) και **επίλογο** (συμπέρασμα). Η βασική λειτουργία του προοιμίου (στ. 1-5) είναι η προετοιμασία του ακροατηρίου για να ακούσει με προσοχή, με εύνοια και χωρίς δυσκολία τον ρήτορα. Ο Αριστοτέλης επαινεί στα *Πολιτικά* (Α, 1260a 25-28) τον Γοργία, γιατί απαριθμούσε συγκεκριμένες αρετές, σε αντίθεση με τον Σωκράτη που αναζητούσε έναν γενικό ορισμό της αρετής: *εκείνοι που μιλούν γενικά υποστηρίζοντας ότι η αρετή είναι ευδαμονία της ψυχής ή ορθή πράξη ή κάτι παρόμοιο ανταπατώνται πολύ πιο κοντά στην αλήθεια είναι εκείνοι που απαριθμούν τις αρετές, όπως έκανε ο Γοργίας, παρά εκείνοι που δίνουν τέτοιας λογής ορισμούς.*
- 5 **Η Ελένη έκανε όσα έκανε... ερωτεύθηκε:** ο Γοργίας προτείνει εδώ τέσσερις λόγους, για τους οποίους η Ελένη αναγκάστηκε να φύγει με τον Πάρη και προσπαθεί να δείξει ότι σε κάθε περίπτωση η Ελένη ήταν ηθικά άμεμπτη, γιατί δεν έφυγε με δική της πρόθεση.
- 6 **Πόσοι δεν έχουν πείσει:** εδώ συναντούμε την ιδέα ότι η απάτη είναι βασική λειτουργία του ποιητικού και ρητορικού λόγου. Ο απατηλός λόγος, θα πει λίγο παρακάτω ο Γοργίας, έχει τέτοια γοητεία, ώστε μεταβάλλει την ψυχή και το νου. Ο επαγγελματίας ρήτορας δεν επιζητεί την αλήθεια, αλλά την αληθοφάνεια, τη δημιουργία εντυπώσεων. Ο Γοργίας είναι ο πρώτος που ταυτίζει την τέχνη της ζωγραφικής με την απάτη και τη γοητεία και εκφράζει μία θεωρία της τέχνης ως ψευδαίσθησης.

Αφίσα από σύγχρονη κινηματογραφική ταινία για την Ελένη της Τροίας (παραγωγή του 1956, σκηνοθεσία R. Wise, με τη Rossana Podestà). Η Ελένη αποτέλεσε πηγή έμπνευσης πολλών διανοούμενων και καλλιτεχνών από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Dante Gabriel Rossetti, *Η Ελένη της Τροίας* (1863). Ο ζωγράφος έζησε στην Αγγλία τον 19ο αι. και ανήκει στους προ-ραφαηλίτες ζωγράφους, οι οποίοι λάτρευαν την ομορφιά. Η Ελένη αποτέλεσε το τέλειο πρόσωπο για ένα από τα πιο γνωστά αλληγορικά πορτρέτα του.

Η αρπαγή της ωραίας Ελένης από τον Πάρη σε ερυθρόμορφο αγγείο (περ. 450 π.Χ.).

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΑΡΕΤΗ: ετυμολογικά συγγενής με το επίθετο άριστος, σήμαινε αρχικά υπεροχή και τέλεια εκδήλωση μιας κύριας ιδιότητας προσώπου, ζώου ή πράγματος (π.χ. η αρετή ενός μαχητηρίου είναι ότι κόβει καλά). Στη φιλοσοφία περιορίστηκε στην ηθική αξία.

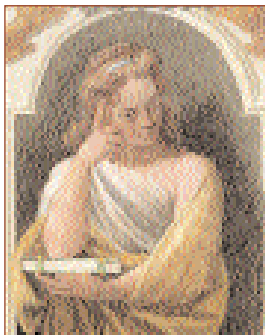
ΕΙΚΟΣ (από το ρήμ. *ἔοικα*): το πιθανό, το εύλογο. Το εικός αποτελούσε σημαντικό τεχνικό στοιχείο του λόγου για τις ρητορικές σχολές του 5ου και του 4ου αι. π.Χ.

ΕΥΚΟΞΕΜΙΑ: αρετή, ομορφιά, κόσμημα (αντίθετο ακοσμία).

ΛΟΓΟΣ: η ενδιάθετη στον άνθρωπο ικανότητα έκφρασης του περιεχομένου της διάνοιάς του μέσω της γλώσσας, η ομιλία (λατ. oratio), η γλώσσα, το λογικό επιχείρημα.

ΡΗΤΟΡΙΚΗ (από το *ῥέω=έρω*, ρήσις): μέθοδος ή τέχνη της σύνθεσης λόγων.

ΤΕΧΝΗ: στην αρχαιότητα δήλωνε επιδειξιότητα για εκτέλεση κάποιας δραστηριότητας για τη δημιουργία έργου σύμφωνα με ορισμένους κανόνες (γραμματική, ρητορική, ναυπηγική, αρχιτεκτονική τέχνη κ.ά.).

Η απεικόνιση της Ρητορικής από τον G. Cesari, ζωγράφος του 16ου αιώνα, ο οποίος ήταν ισπανικής καταγωγής, έζησε όμως στη Ρώμη όπου, κατά παπική εντολή, πραγματοποίησε πολλές τοιχογραφίες μεταξύ του 1590 και του 1615.

7 Επίδραση της πειθούς: συγκαταλέγεται στις πιθανές αιτίες της αρπαγής της Ελένης. Εδώ η δύναμη του λόγου διακρίνεται πλέον από τη θεική επέμβαση (η οποία είναι συχνό φαινόμενο στα ομηρικά έπη).

8 Η πειθώ έχει του εξαναγκασμού τη μορφή: στο τέλος του κειμένου του ο Γοργίας περνά από τον πειστικό στον πειθαναγκαστικό λόγο. Πειθαναγκασμός είναι ο εξαναγκασμός κάποιου σε συγκεκριμένη ενέργεια, με χρήση απειλής ή ψυχολογικής βίας.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Αρετή και αρετές κατά τον Γοργία

Στον ομώνυμο πλατωνικό διάλογο ο Μένων εκθέτει στον Σωκράτη τις απόψεις του Γοργία σχετικά με τις αρετές που είναι συγκεκριμένες για τον άνδρα και για τη γυναίκα:

Πρώτα πρώτα, αν ζητάς να μάθεις ποια είναι η αρετή του άνδρα, αυτό είναι εύκολο να προσδιοριστεί, γιατί αρετή σε έναν άνδρα είναι να έχει την ικανότητα να καταπιάνεται με τις δημόσιες υποθέσεις και, κάνοντάς το αυτό, να γίνεται χρήσιμος στους φίλους και βλαβερός στους εχθρούς, αποφεύγοντας να υποστεί και ο ίδιος κάτι τέτοιο. Αν πάλι ζητάς να μάθεις ποια είναι της γυναίκας η αρετή, αυτό δεν είναι δύσκολο να σ' το εξηγήσω, αφού η γυναίκα οφείλει να φροντίζει σωστά το σπίτι με το να διατηρεί σώο ό,τι υπάρχει σε αυτό και με το να είναι υπάκουη στον άντρα της [...] Κι υπάρχουν πάμπολλες άλλες αρετές, έτσι που είναι δύσκολο να πεις για την αρετή τι λογής πράγμα είναι: γιατί η αρετή, Σωκράτη, εξειδικεύεται στον καθένα από μας ανάλογα με τη δραστηριότητά του και ανάλογα με τις πράξεις και την ηλικία του – και το ίδιο, νομίζω, ισχύει και για την κακία.

(Πλάτων, *Μένων*, 71e κ.ε.)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1** Γιατί ο Γοργίας ξεκινά το *Ελένης Εγκώμιον* απαριθμώντας φυσικά χαρίσματα και αρετές;
- 2** Με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει ο Γοργίας την αθωότητα της Ελένης; Συμφωνείτε με το συμπέρασμα του συλλογισμού του;
- 3** *Πόσοι... ψευδή λόγο!*: Να σχολιάσετε τη φράση αυτή αναφέροντας δικά σας παραδείγματα.
- 4** Ποια σημασία έχουν οι παρακάτω λέξεις της νεοελληνικής γλώσσας; δοκησισοφος, δοξασίες, παραδοξολογία, εγκωμιάζω, εικασία.

- 5 Ένα μέρος της διδασκαλίας των Σοφιστών είναι η καλλιέργεια του λόγου και η τέχνη της επικοινωνίας. Πώς ονομάζεται η δραστηριότητα αυτή και τι χρειάζεται για να αναπτυχθεί;

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Να διαβάσετε το παράλληλο κείμενο και να γράψετε σε μία παράγραφο πώς ο Γοργίας έβλεπε την αρετή του άντρα και πώς την αρετή της γυναίκας. Πιστεύετε ότι σήμερα οι απόψεις αυτές του Γοργία για τη γυναίκα είναι ακόμη αποδεκτές;

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ρητορική δεν παίζει στη ζωή μας το ρόλο που έπαιζε στην αρχαία Ελλάδα. Σήμερα οι λέξεις «επιτυχία» ή «επιτυχημένος άνθρωπος» παραπέμπουν άμεσα στον κόσμο των επιχειρήσεων και μόνο δευτερευόντως στην πολιτική. Στην αρχαία Ελλάδα η επιτυχία που μετρούσε ήταν κατά πρώτο λόγο του πολιτικού και κατά δεύτερο του ρήτορα στα δικαστήρια. Αν ήθελε να βρει κανείς κάτι ανάλογο στην εποχή μας, θα μπορούσε να πει ότι τη θέση που κατείχε κάποτε η ρητορική την έχει σήμερα η διαφήμιση.

(W. K. C. Guthrie, *Οι Σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκη, εκδ. ΜΙΕΤ, σελ. 73-74)

Με αφορμή το παραπάνω απόσπασμα, μια ομάδα μαθητών/-τριών αναλαμβάνει να συγκεντρώσει δείγματα «εγκωμίων» και μια άλλη ομάδα «ψόγων» από σύγχρονες μορφές λόγου, που στοχεύουν στην πειθώ και τον έπαινο ή στην κριτική (ομιλία πολιτικού, εκκλησιαστική ρητορική, τηλεοπτικές συζητήσεις, διαφημιστικά κείμενα).

Στη συνέχεια, οι ομάδες παρουσιάζουν στην τάξη τα δείγματα που συγκέντρωσαν και σχολιάζουν τις χρήσεις του ρητορικού λόγου στη σύγχρονη εποχή.

Σκηνή με νέους που διδάσκονται γραμματική, ανάγνωση και μουσική (Καλιφόρνια, Μουσείο J. Paul Getty).

ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΩΝ ΣΟΦΙΣΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΛΟΓΟ

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Η δύναμη του λόγου, στην οποία πίστευαν οι Σοφιστές, συνοψίζεται στη φράση: *τὸν ἥππο λόγον κρείττω ποιείν*, που σημαίνει: κάνεις το αδύναμο επικείμερο δυνατό, δηλαδή το άσπρο μαύρο.

Στο έργο του *Αντιλογία* υποστήριζε πως για κάθε ζήτημα υπάρχουν δύο αντιτιθέμενες απόψεις, τις οποίες μπορεί κανείς να τις υποστηρίξει (*δισσοί λόγοι*) εΐςου πειστικά.

ΠΡΟΔΙΚΟΣ

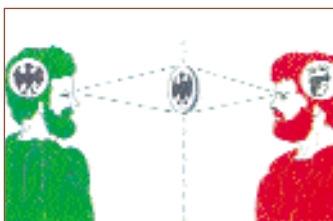
Ασκολήθηκε κυρίως με τη γλώσσα, δηλαδή με την ορθότητα των λέξεων (ορθόεπεια), και ειδικότερα με τους ορισμούς, λ.χ. με τη διάκριση της σημασίας μεταξύ λέξεων που χρησιμοποιούνταν ως συνώνυμες.

ΓΟΡΓΙΑΣ

Αναδείχθηκε ονομαστός δάσκαλος της **ρητορικής τέχνης**. Ο λόγος του διακρίνεται από υπερβολική χρήση ισόμετρων προτάσεων, παρηκλήσεων, αντιθέσεων, συντακτικών αντιστοιχιών και ποιητικών επινοήσεων, οι οποίες αποκλήθηκαν «Γοργίεια σχήματα».

Σχετικότητα της γνώσης και αγνωστικισμός

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε τη φράση του Πρωταγόρα «για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος», με την οποία προβάλλεται η σχετικότητα της γνώσης και αμφισβητείται η ύπαρξη μιας αλήθειας κοινής για όλους τους ανθρώπους. Θα γνωρίσουμε τους όρους «μέτρο» και «κριτήριο» με τους οποίους μετριάζεται ο σχετικισμός τόσο σε φιλοσοφικά ζητήματα όσο και στην καθημερινή ζωή. Θα δούμε, επίσης, τις αντιλήψεις των σοφιστών Πρωταγόρα, Πρόδικου και Κριτία για τους θεούς, που σχετίζονται με τον προβληματισμό τους για την καταγωγή, τη λειτουργία και τον σκοπό της θρησκείας και του πολιτισμού.

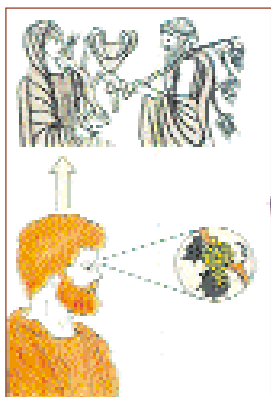

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

«Για κάθε θέμα υπάρχουν δύο απόψεις».

«πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν».

(Πρωταγόρας, απόσπ. 1)

ΠΡΟΔΙΚΟΣ

«Τα πράγματα που είναι για τους ανθρώπους σωτήρια και θρεπτικά αυτά λατρεύτηκαν από παλιά σαν θεοί».

ΚΕΙΜΕΝΟ

1 «Μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος¹»: Τα κριτήρια της γνώσης

Γιατί εγώ υποστηρίζω, βέβαια, ότι η αλήθεια είναι όπως την έχω γράψει, δηλαδή ότι καθένας μας είναι μέτρο και για όσα υπάρχουν και για όσα δεν υπάρχουν κι ότι πραγματικά είναι αναρίθμητες οι διαφορές² του ενός από τον άλλο ως προς αυτό, αφού άλλα πράγματα υπάρχουν και φαίνονται σύμφωνα με την άποψη του ενός και άλλα σύμφωνα με την άποψη του άλλου³...

(Πλάτων, *Θεαίτητος*, 166d)

2 Η συζήτηση για τους θεούς

Για τους θεούς δεν μπορώ να γνωρίζω τίποτα⁴ ούτε ότι υπάρχουν ούτε ότι δεν υπάρχουν.

(Πρωταγόρας, DK A3)

Τον ήλιο και το φεγγάρι και τα ποτάμια και τις πηγές και γενικά όλα όσα επενεργούν ευεργετικά στη ζωή οι παλαιοί τα εξέλαβαν, λόγω της ωφελιμότητάς τους⁵, για θεούς, ακριβώς όπως οι Αιγύπτιοι⁶ τον Νείλο.

(Πρόδικος, απόσπ. DK B35)

Οι παλαιοί νομοθέτες επινόησαν⁷ τον θεό σαν, κατά κάποιο τρόπο, επιτηρητή των σωστών πράξεων και σφαλμάτων του ανθρώπου, ώστε –από φόβο για τη θεϊκή τιμωρία– κανένας να μην αδικεί κρυφά⁸ τον διπλανό του.

(Κριτίας, απόσπ. DK 88 B25)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 **Μέτρο... άνθρωπος:** το απόσπασμα αυτό είναι από τον διάλογο του Πλάτωνα *Θεαίτητος* και συνήθως ονομάζεται *Απολογία* ή *Υπεράσπιση του Πρωταγόρα*. Ο Πρωταγόρας, αρχηγέτης της σοφιστικής, με τη διδασκαλία του ότι «μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος» υπογραμμίζει τον σχετικό χαρακτήρα της γνώσης, δέχεται ότι ο κάθε άνθρωπος είναι το κριτήριο για όλα τα θέματα, τα συγκεκριμένα και τα αφηρημένα, και εισάγει στη φιλοσοφία τον *σχετικισμό*. Η διδασκαλία αυτή εκφράζει τη θέση ότι κάθε γνώμη λογίζεται εξίσου αληθινή με οποιαδήποτε άλλη.
- 2 **Αναρίθμητες διαφορές:** ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι επειδή η γνώση και η εμπειρία ποικίλλουν από άνθρωπο σε άνθρωπο, γι' αυτόν τον λόγο υπάρχουν διαφορές στις αντιλήψεις και τις κρίσεις των ανθρώπων για την υλική πραγματικότητα. Η γνώση είναι, συνεπώς, σχετική. Το ίδιο ισχύει για τα ήθη και τις συνήθειες σε διαφορετικούς πολιτισμούς και λαούς.
- 3 **Υπάρχουν και φαίνονται... άλλοι:** ο Πρωταγόρας κάνει λόγο για την ποικιλία των γνωμών και συνθηγιών που αφορά όχι μόνο στη γνώση αλλά και την αξιολόγηση των πραγμάτων. Θεωρούσε ότι για κάθε πράγμα είναι δυνατόν να δοθούν δυο διαφορετικές εξηγήσεις, ανάλογα με το πώς «φαίνεται» σε μένα ή σε σένα.
- 4 **Δεν μπορώ να γνωρίζω τίποτα:** στάση αγνωστικισμού. Ο Πρωταγόρας αναγνωρίζει πως ο άνθρωπος έχει περιορισμένες δυνατότητες και η ζωή του είναι σύντομη, γι' αυτό δεν μπορεί να έχει κανείς βέβαιη γνώση για τίποτε, κατά συνέπεια ούτε για τους θεούς. Τα ερωτήματα που έθετε φαίνονταν να υπονομεύουν τη δημόσια λατρεία των θεών.
- 5 **Λόγω της ωφελιμότητάς τους:** οι φυσικές δυνάμεις, οι πλούσιοι φυσικοί πόροι και τα αγαθά από τη γεωργική δραστηριότητα αναγνωρίστηκαν στην αρχαιότητα από τους ανθρώπους ως θεοί. Με την παρατήρηση αυτή ο Πρόδικος, μαθητής του Πρωταγόρα, εξηγεί την πίστη στους θεούς με πράγματα υλικά, που συντηρούν και ωφελούν την ανθρώπινη ζωή, και θεωρεί πως η θρησκεία έχει ανθρώπινη προέλευση. Εξαιτίας αυτών των απόψεων κατηγορήθηκε για αθεΐα.
- 6 **Όπως οι Αιγύπτιοι:** σύγκριση με τις συνήθειες άλλων τόπων και κοινωνιών. Με τον τρόπο αυτόν οι Σοφιστές μπορούσαν να δείχνουν τη σχετικότητα των πίστεων, των ηθών αλλά και των νόμων.
- 7 **Επινόησαν:** ο Κριτίας, θεός του Πλάτωνα, μαθητής του Σωκράτη και ένας από τους τριάκοντα τυράννους, αναζητά τις απαρχές της θρησκείας και την προέλευση της ιδέας του θεού και υποστηρίζει εδώ ότι οι θεοί είναι επινόηση των ανθρώπων, είναι δηλ. αποτέλεσμα μιας σύμβασης ή συμφωνίας μεταξύ των ανθρώπων.
- 8 **Να μην αδικεί κρυφά:** εδώ υποστηρίζει πως οι άνθρωποι είναι δίκαιοι, επειδή φοβούνται την τιμωρία των θεών και όχι από κάποιο αίσθημα δικαίου. Οι νόμοι δεν μπορούν, χωρίς τη βοήθεια της θρησκείας, να αντιμετωπίσουν την κρυφή παρανομία και την αναρχία.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΑΓΝΩΣΤΙΚΙΣΜΟΣ: φιλοσοφική αντίληψη που αρνείται ότι μπορούμε να γνωρίσουμε με βεβαιότητα τον κόσμο, τον θεό και την ουσία των όντων.

ΚΡΙΤΗΡΙΟΝ: 1. η επαρκής αιτία για την αλήθεια ενός ισχυρισμού. 2. πρότυπο.

ΜΕΤΡΟΝ: 1. κριτήριο, γνώμονας, κανόνας. 2. μέση οδός, μεσότητα.

ΕΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ – ΕΧΕΤΙΚΟΚΡΑΤΙΑ: φιλοσοφική θεωρία που συνδέεται με την έννοια «σχετικόν». Δηλώνει εκείνο που συνδέεται ή εξαρτάται από κάτι άλλο, κατά συνέπεια καθετί που υπάρχει στον «χώρο» και τον «χρόνο» είναι σχετικό. Σε σχέση με τη γνώση ο σχετικισμός δέχεται ότι αυτή είναι υποκειμενική.

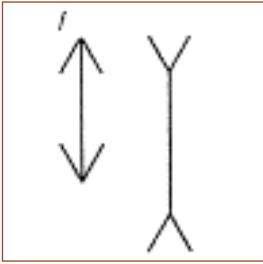
ΧΡΗΜΑΤΑ: τα αντικείμενα της αισθητηριακής αντίληψης, κάθε λογής γνώμες, κρίσεις, πεποιθήσεις κ.ά.

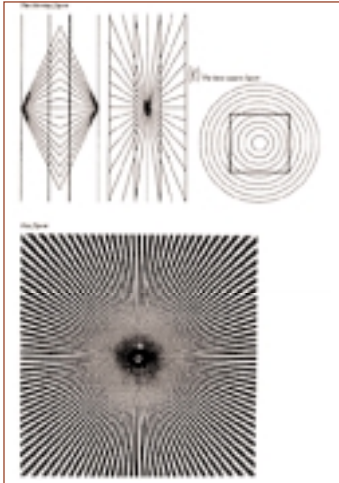
ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

(490/80-420/11 π.Χ.).

Υπήρξε ο σημαντικότερος από τους σοφιστές του 5ου αιώνα.

Οπτικές απάτες που σχετίζονται με το μέγεθος. Ενώ οι γραμμές έχουν το ίδιο μήκος, φαίνονται άνισες. Έχουν δημιουργηθεί έτσι ώστε να απατούν (Σχήμα των Müller-Lyer).

Αντιλαβάνομαι σημαίνει «δέχομαι ως» ή μου «φαίνεται σαν». Τα σχήματα που παρατίθενται μας δημιουργούν ψευδαισθήσεις και φανερώνουν την πλάση των αισθήσεων (βρίσκονται συνήθως σε βιβλία ψυχολογίας και φιλοσοφίας). Οι ψευδαισθήσεις και οι παραισθήσεις συνδέονται κυρίως με την όραση, όμως έχουμε σχετικά παραδείγματα και με τις άλλες αισθήσεις (αφή, ακοή). Ο Πλάτων στον *Θεαίητο* (159c) γράφει πως «το κρασί είναι γλυκό στη γεύση, αν το πιω αφού φάω τυρί, είναι ξινό, αν έχω φάει πριν γλυκό από φράουλα».

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Σχετικότητα των κριτηρίων

Το απόσπασμα του σκεπτικού φιλοσόφου και ιατρού Σέξτου του Εμπειρικού (2ος-3ος αι. μ.Χ.) που παραθέτουμε ερμηνεύει με σαφήνεια τους όρους της φράσης του Πρωταγόρα *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος ἐστίν*:

Επίσης, κατά τον Πρωταγόρα, μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος, για όσα υπάρχουν ότι υπάρχουν, και για όσα δεν υπάρχουν ότι δεν υπάρχουν με τον όρο «μέτρο» εννοεί το κριτήριο, με τον όρο «χρήματα» τα πράγματα, ώστε τελικά να υποστηρίξει ότι το κριτήριο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος: για όσα υπάρχουν ότι υπάρχουν, για όσα δεν υπάρχουν ότι δεν υπάρχουν. Κατά συνέπεια δέχεται μόνο ό,τι φαίνεται στον καθένα ατομικά, εισάγοντας έτσι τη σχετικότητα [...]

(Σέξτος ο Έμπειρικός, *Πυρρώνειαι Ὑποτυπώσεις*, I, 216)

2 «όλα τα πράγματα στην κατάλληλη περίπτωση είναι σωστά, στην ακατάλληλη αταίριαστα»

...Και είναι σωστό να κάνεις καλό στους φίλους, αταίριαστο όμως να κάνεις κάτι τέτοιο στους εχθρούς· κι άπρεπο να ξεφεύγεις από τους εχθρούς, καλό όμως να ξεφεύγεις από τους αντιπάλους σου αθλητές στο στάδιο [...] Προχωρώ σε πράγματα που τα θεωρούν αταίριαστα πολιτείες ολόκληρες και λαοί: λ.χ. για τους Λακεδαιμονίους είναι σωστό να γυμνάζονται οι κοπέλες και να κυκλοφορούν ξεμπρόσταυτες και χωρίς χιτώνα, ενώ για τους Ίωνες αυτό είναι ντροπή. Και το θεωρούν σωστό [στη Σπάρτη] να μη μαθαίνουν τα παιδιά μουσική και γράμματα, ενώ για τους Ίωνες είναι ντροπή να μην τα γνωρίζουν όλ' αυτά [...]

(Άνωνυμος, *Δισσοί λόγοι*, «Περί καλού και αίσχρου», 7-10, 18-20)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1 Να εξηγήσετε με δικά σας λόγια τη φράση του Πρωταγόρα «μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος» (Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε και τα παράλληλα κείμενα).
- 2 Γιατί ο Πρωταγόρας θεωρήθηκε εισηγητής του σχετικισμού;
- 3 Στους Δελφούς ήταν γραμμένο το απόφθεγμα *μέτρον ἄριστον*. Με ποιον τρόπο ο όρος *μέτρον* χρησιμοποιείται στη φράση αυτή και ποια σημασία έχει στη φράση του Πρωταγόρα *πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος ἐστίν*;

- 4 Με ποιο πνεύμα προσέγγισαν οι Σοφιστές τις καθημερινές συνήθειες και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των πόλεων και των κοινωνιών στις οποίες δίδαξαν; Δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός της σοφιστικής κίνησης ως «αρχαίος Διαφωτισμός»; (Αξιοποιήστε την Εισαγωγή, σελ. 37).
- 5 Μπορείτε να βρείτε κοινά σημεία ανάμεσα στους Προσωκρατικούς και τους Σοφιστές στις αντιλήψεις τους για τους θεούς;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

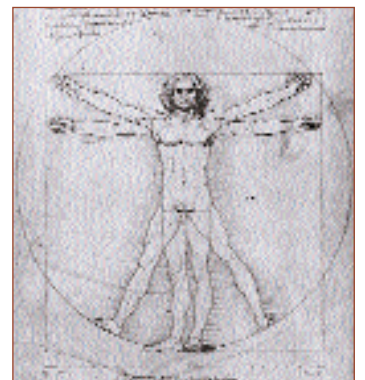
- 1 Γνωρίζουμε ότι οι πεποιθήσεις των ανθρώπων για το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, το ωραίο και το άσχημο, ποικίλλουν ανάλογα με το πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο ζουν ή μεγάλωσαν. Με ποιον τρόπο νομίζετε ότι μπορεί, στην εποχή μας, να επιτευχθεί η ανεκτικότητα σε πολιτισμούς που διαφέρουν από τον δικό μας και η αναγνώριση της αξίας του άλλου;
- 2 Νομίζετε ότι ο προσδιορισμός κριτηρίων, όπως λ.χ. η ομοφωνία των πολλών, η αντοχή στο χρόνο ή η γνώμη του ειδικού, περιορίζουν τον σχετικισμό σε θέματα γνώσης ή αξιολόγησης;

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Προσπαθήστε να βρείτε παραδείγματα από τη φύση, την κοινωνία και την τέχνη που να δείχνουν ότι για ορισμένες αξίες υπάρχει ομοφωνία που τις καθιερώνει διαχρονικά. Γράψτε σ' ένα φύλλο εργασίας τα παραδείγματα αυτά χρησιμοποιώντας τις παράπλευρες εικόνες και άλλο εικαστικό υλικό.

Ο Παρθενών είναι έκφραση του κλασικού πνεύματος και πολιτισμού, το οποίο εκφράζει τάξη, κανονικότητα, αρμονία. Η αξία του αναγνωρίζεται σε όλες τις εποχές και αποδεικνύει πως ορισμένες αισθητικές αξίες είναι διαχρονικές.

«Για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ο άνθρωπος». Σχέδιο του Ιταλού ζωγράφου της Αναγέννησης Λεονάρντο ντα Βίντσι (16ος αι.) για τις αναλογίες του ανθρώπινου σώματος (Μουσείο της Ακαδημίας της Βενετίας).

Δικαιοσύνη, φύση – νόμος και πολιτική οργάνωση

Στην ενότητα αυτή θα συζητήσουμε τη διάκριση που έκανε ο σοφιστής Αντιφών¹ ανάμεσα στη φύση και το νόμο, καθώς και τις αντιλήψεις των Σοφιστών για τη δικαιοσύνη. Τα θέματα αυτά σχετίζονται με προβληματισμούς της αρχαίας και της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας και τη νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας.

Ο μυθικός Προμηθεύς, γιος του Τιτάνα Ιαπετού, αδελφός του Επιμηθέα και του Άτλαντα, τόλμησε να εναντιωθεί στον Δία, κλέβοντας τη φωτιά και δίνοντάς την στους ανθρώπους. Ο Δίας τον τιμώρησε αλυσοδένοντάς τον στον Καύκασο, όπου ένας αετός τού έτρωγε το συκώτι. Τον ελευθέρωσε ο Ηρακλής από τα δεινά του και τον παρουσίασε στον Δία και τους άλλους θεούς.

Λεπτομέρεια από παράσταση της Τιτανομαχίας του ζωγραφικού διάκοσμου της Ακαδημίας Αθηνών, όπου εικονίζεται ο Προμηθέας Πυρφόρος να φέρνει τη φωτιά και το φως στους ανθρώπους. Έργο του Χρ. Γκρήπενκερλ, μαθητή του Ραλ (19ος αι.).

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η αντίθεση Νόμου και Φύσης

Δικαιοσύνη είναι να μην παραβαίνεις τους νόμους και τα έθιμα της πόλης², της οποίας είσαι πολίτης³. Ο άνθρωπος θα αποκόμιζε από τη δικαιοσύνη την πιο μεγάλη ωφέλεια⁴ για το άτομό του, αν μπροστά σε άλλους ανθρώπους τηρούσε τους νόμους ως κάτι σημαντικό, ενώ αντίθετα, άμα είναι μόνος του χωρίς άλλους μπροστά του, ακολουθούσε τις επιταγές της φύσης. Γιατί οι επιταγές του νόμου είναι αυθαίρετες, ενώ της φύσης είναι αναγκαίες· κι οι επιταγές των νόμων είναι συμβατικές⁵ και όχι από τη φύση, ενώ οι επιταγές της φύσης⁶ είναι ακριβώς το αντίθετο [...] Όποιος παραβαίνει τους νόμους και τα έθιμα⁷, αν δεν υποπέσει στην αντίληψη αυτών που τα έχουν αποδεχθεί, αποφεύγει και την ντροπή και την τιμωρία⁸· ενώ, αν δε μείνει απαρατήρητος, δεν τα αποφεύγει. Απεναντίας, άμα παραβιάζει τις εγγενείς απαιτήσεις της φύσης πέρα από ένα όριο, το κακό γι' αυτόν δε μετριάζεται διόλου, αν μείνει απαρατήρητος απ' όλους τους ανθρώπους, ούτε γίνεται μεγαλύτερο, αν υποπέσει στην αντίληψη όλων των ανθρώπων.

(Αντιφών, απόσπ. 44Α)

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- 1 Ο σοφιστής Αντιφών ο Αθηναίος (5ος αι. π.Χ.) ήταν δάσκαλος του τυράννου Διονυσίου στις Συρακούσες και ένας από τους συνομιλητές του Σωκράτη. Κυριότερα έργα του είναι το *Περί ἀληθείας* και το *Περί ὁμοιοίας*. Στο κείμενο της ενότητας αναφέρεται στην αντίθεση ανάμεσα στον νόμο και τη φύση, στη συμβατικότητα των κοινωνικών θεσμών και τη φυσική πραγματικότητα. Το *φύσει* ήταν γι' αυτόν η πραγματικότητα και η αλήθεια, ενώ το *νόμῳ* ήταν απλή συνθήκη, την οποία μπορεί κανείς να αλλάζει σύμφωνα με το συμφέρον του.
- 2 **Δικαιοσύνη είναι... της πόλης:** δίνεται ένας ορισμός της δικαιοσύνης που ήταν διαδεδομένος στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Η δικαιοσύνη ταυτίζεται με τα *νόμιμα* της καθεμιάς πόλης, δηλαδή με τους νόμους και τα έθιμά της.
- 3 **Πολίτης:** η ιδιότητα του πολίτη προϋποθέτει την πόλη-κράτος και πολίτευμα που στηρίζεται στους νόμους. Η πόλη είναι ανώτερη οργάνωση με ιδιαίτερη φυσιογνωμία και λειτουργικότητα που αναδεικνύει πολίτες με πολιτική σκέψη και βούληση.
- 4 **Την πιο μεγάλη ωφέλεια:** ο Αντιφών υιοθετεί την κοινή παραδοχή ότι με τις πράξεις του ο άνθρωπος επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια γι' αυτόν τον ίδιο και κάνει διάκριση ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο.
- 5 **Συμβατικές:** διατυπώνεται η ιδέα ότι ο νόμος είναι καρπός μιας συμφωνίας, μιας σύμβασης. Επομένως, σύμφωνα με τον Αντιφώντα, η νομοθεσία έχει τεχνητό και αυθαίρετο χαρακτήρα. Τον 17ο και 18ο αι. διατυπώθηκε από τους φιλοσόφους Χομπς, Λοκ και Ρουσσώ η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου, η οποία υποστηρίζει ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες στηρίζονται σε ένα είδος συμφωνίας για την ίδρυση της οργανωμένης πολιτικής κοινότητας (κράτος).
- 6 **Οι επιταγές της φύσης:** εννοεί κυρίως τις βιολογικές λειτουργίες και δραστηριότητες, τις οποίες πολλές φορές περιορίζουν οι νόμοι, όπως επισημαίνει λίγο παρακάτω στο ίδιο κείμενο: «Έχουν θεσπιστεί νόμοι για τα μάτια, τι πρέπει να βλέπουν και τι δεν πρέπει [...] το ίδιο και για τα αυτιά, τι πρέπει να ακούνε και τι δεν πρέπει [...] και για τη γλώσσα, τι πρέπει να λέει και τι δεν πρέπει [...] και για τα πόδια, πού πρέπει να πηγαίνουν και πού δεν πρέπει [...] και για το νου, τι πρέπει να επιθυμεί και τι δεν πρέπει».
- 7 **Τους νόμους και τα έθιμα:** το γραπτό δίκαιο αφενός και, αφετέρου, οι άγραφοι νόμοι των ηθών και των κανόνων της ορθής συμπεριφοράς.
- 8 **Ντροπή και τιμωρία (αίσχυνη και ζημία):** αναφορά στην κοινωνική αποδοκιμασία και τη δικαστική τιμωρία από τη νομοθεσία, η οποία με τους νόμους τιμωρεί μια αξιόπονη πράξη.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ΑΙΔΩΞ: ντροπή (λ.χ. Όμηρος), σεβασμός απέναντι στους άλλους, φιλοπρία, σεβασμός στους άγραφους νόμους.

ΑΙΣΧΥΜΗ (αἴσχος) (όπως η αιδώς): 1. ντροπή, αποδοκιμασία. 2. ατιμία που γίνεται προς κάποιον· όνειδος.

ΔΙΚΗ (ρίζα δικ- του δείκνυμι): ορθό, δίκαιο, δικαιοσύνη, νόμος.

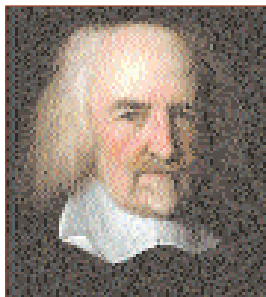
ΝΟΜΟΣ: μεταγράφεται από τα αρχαία ως «νόμος» ή σύμβαση ή έθιμο ανάλογα με τα συμφραζόμενα.

ΟΜΟΝΟΙΑ (ὁμοῦ + νοῦς): πολιτική συναίνεση που βασίζεται στην ομοφροσύνη όλων των πολιτών ως προς τα πρότυπα τρόπου ζωής.

ΦΥΣΙΣ: ο όρος που οι Έλληνες επιστήμονες χρησιμοποιούσαν για το σύνολο της πραγματικότητας ή για την πιο σταθερή υλική πηγή της ή για τα συστατικά στοιχεία της.

Η Νέμεσις και μια σύντροφός της. Λεπτομέρεια από οπτικό ερυθρόμορφο αμφορέα, στον οποίο, ενώ η Αφροδίτη συμβουλεύει την Ελένη, η Νέμεσις δείχνει καταδικαστικά τη Σπαρτιάτισσα βασίλισσα (530 π.Χ., Αρχαίες Συλλογές, Εθνικό Μουσείο Βερολίνου).

Τόμος Χομπς (Thomas Hobbes), Άγγλος ηθικός και πολιτικός φιλόσοφος (1588-1679). Κυριότερο έργο του: *Λεβιάθαν* (1651). Σε αυτό ασχολείται με θεμελιώδη ερωτήματα της πολιτικής σκέψης: τι είναι μια οργανωμένη κοινότητα ανθρώπων, τι τη δημιουργεί, τι τη συντηρεί ή την καταστρέφει; Τι είναι ισχύς, τι είναι εξουσία, τι είναι οι θεσμοί κ.ά.

Η γκραβούρα (χαρακτικό αντίτυπο) του τέρατος της Αποκαλύψεως *Λεβιάθαν* (το οποίο συμβολίζει την απόλυτη μοναρχία), όπως απεικονίζεται στο ομώνυμο έργο του Χομπς, στο οποίο αυτός υποστηρίζει ότι το κράτος είναι ένα τεχνητό κατασκεύασμα, απαραίτητο για την προστασία των πολιτών.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1 Ο μύθος του Πρωταγόρα για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας

Μ' αυτά λοιπόν τα εφόδια ζούσαν τον πρώτο καιρό οι άνθρωποι σκόρπιοι· πολιτείες δεν υπήρχαν. Το αποτέλεσμα ήταν να τους αφανίζουν τα θηρία [...] Ένωσαν έτσι την ανάγκη να συγκεντρώνονται και να χτίζουν πολιτείες για να σωθούν. Κάθε φορά όμως που συγκεντρώνονταν αδικούσαν ο ένας τον άλλο, γιατί δεν κάτεχαν την πολιτική τέχνη, με αποτέλεσμα να σκορπίζονται πάλι και να αφανίζονται. Τότε ο Δίας, που ανησυχούσε μήπως το γένος μας χαθεί ολότελα από το πρόσωπο της γης, στέλνει τον Ερμή να φέρει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη, για να μονοιάσουν οι πολιτείες και να φιλιώσουν οι άνθρωποι.

(Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 320 c κ.ε., 322 d-d)

2 Ο νόμος είναι συνθήκη

Ο νόμος καταντά απλώς σύμβαση και εγγύηση για τα δικαιώματα του ενός απέναντι στον άλλο.

(Λυκόφρων, απόσπ. 3)

3 Η κατάσταση της φύσης κατά τον Χομπς

Είναι λοιπόν φανερό ότι όσο οι άνθρωποι ζουν χωρίς μια κοινή εξουσία που θα τους κρατούσε όλους υποταγμένους, βρίσκονται σε κατάσταση πολέμου. Και μάλιστα αυτός ο πόλεμος είναι πόλεμος των πάντων εναντίον πάντων. Διότι ο πόλεμος δε συνίσταται μόνο σε μάχες ή στην έμπρακτη σύγκρουση· αλλά καλύπτει όλο το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η βούληση για ένοπλη αναμέτρηση είναι επαρκώς γνωστή.

(Τόμος Χομπς, *Λεβιάθαν ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Πολιτικής Κοινότητας*, τόμ. Α', εισαγ. Αιμ. Μεταξόπουλος, μτφρ. Γρ. Πασχαλίδης και Αιμ. Μεταξόπουλος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989, σελ. 195-196)

4 Οι απαρχές των πολιτικών κοινωνιών κατά τον Λοκ

Επειδή οι άνθρωποι είναι, όπως ελέχθη, εκ φύσεως ελεύθεροι, ίσοι και ανεξάρτητοι, κανένας δεν μπορεί να τεθεί έξω από αυτή την κατάσταση και να υπαχθεί στην πολιτική εξουσία κάποιου άλλου, χωρίς τη συγκατάθεσή του. Ο μόνος τρόπος, με τον οποίο οιοσδήποτε απεκδύεται της φυσικής του ελευθερίας και αναδέχεται τα δεσμά της πολιτικής κοινωνίας, είναι η σύναψη συμφωνίας με άλλους ανθρώπους για να συνενωθούν και να συμπήξουν μία κοινότητα, ούτως ώστε να κατορθώσουν να ζουν με άνεση, ασφάλεια και ειρήνη αναμεταξύ τους, έχοντας εξασφαλίσει την απόλαυση των ιδιοκτησιών τους και μεγαλύτερη ασφάλεια έναντι όσων δεν μετέχουν στην κοινότητά τους.

(Τζον Λοκ, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, έκταση και σκοπό της πολιτικής εξουσίας, εισαγ.-μτφρ.-σχόλια Πασχ. Μ. Κιτρομηλίδης, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990, σελ. 157)

5 Το κοινωνικό συμβόλαιο κατά τον Ρουσσώ

[...] Ό,τι χάνει ο άνθρωπος με το κοινωνικό συμβόλαιο, είναι η φυσική του ελευθερία και ένα απεριόριστο δικαίωμα σε όσα του αρέσουν και μπορεί να τα αποκτήσει· ό,τι κερδίζει είναι η ελευθερία του πολίτη και η ιδιοκτησία όσων κατέχει.

(Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*, επιμ.-σημ.-εισαγ.-επίμετρο Βασ. Γρηγοροπούλου, μτφρ. Βασ. Γρηγοροπούλου και Αλβ. Σταϊνχάουερ, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004, σελ. 67)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

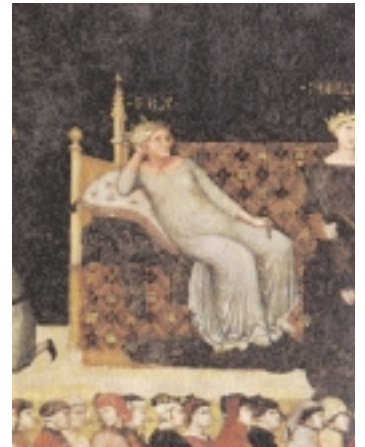
- 1 Γιατί η φύση και ο νόμος βρίσκονται σε αντίθεση, κατά τον Αντιφώντα;
- 2 Ποιος είναι ο ρόλος των νόμων στην κοινωνία, την πολιτεία και την ατομική ζωή, σύμφωνα με τον Αντιφώντα; Συμφωνείτε με την άποψή του;
- 3 Στο παράλληλο κείμενο (1) ο σοφιστής Πρωταγόρας διατυπώνει μια άποψη για τη δικαιοσύνη και τη σημασία της στη ζωή των ανθρώπων. Να τη συγκρίνετε με την άποψη του Αντιφώντα και να επισημάνετε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στους δυο σοφιστές.
- 4 Με ποιον τρόπο οι άνθρωποι ξεπέρασαν το πρωτόγονο στάδιο ζωής και οδηγήθηκαν στην πολιτική οργάνωση; [Παράλληλο κείμενο (1)].

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ Ή ΓΡΑΠΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

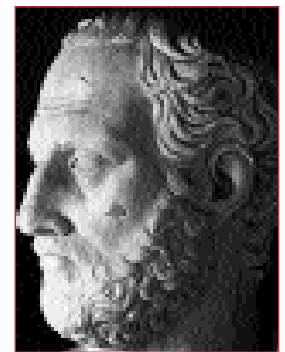
- 1 Ο Άγγλος φιλόσοφος Τόμας Χομπς θεωρούσε πως ο πόλεμος είναι «πόλεμος των πάντων εναντίον πάντων» και πως ο άνθρωπος είναι εχθρός κάθε άλλου ανθρώπου. [Παράλληλο κείμενο (3)]. Αν δεχτούμε αυτή την άποψη, σε ποια συμπεράσματα μπορούμε να οδηγηθούμε για την ανθρώπινη κατάσταση και την κοινωνική συμβίωση; Μπορείτε να θυμηθείτε ποιος προσωκρατικός φιλόσοφος έκανε λόγο για τον πόλεμο και πώς τον εννοούσε;
- 2 Υπάρχουν ομοιότητες μεταξύ του Λυκόφρονα και του Ρουσσώ σχετικά με τις απόψεις τους για την κοινωνική συμβίωση;
- 3 Μπορείτε να βρείτε κοινά σημεία στις απόψεις του Λυκόφρονα και του Άγγλου φιλοσόφου Λοκ; [Παράλληλα κείμενα (2) και (4)].

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Να αναζητήσετε στα κείμενα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που ανθολογούνται στο βιβλίο της Λογοτεχνίας της Γ' Γυμνασίου, απόψεις σχετικές με τα θέματα που συζητήθηκαν στην ενότητα αυτή (διχόνοια, ομόνοια, νόμοι, δικαιοσύνη, ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητα). Να συγκρίνετε τις απόψεις αυτές με όσα δίδασαν οι Σοφιστές.

Α. Λορεντζέτι (Ambrogio Lorenzetti, 14ος αι.), συμβολική απεικόνιση της ειρήνης στην πόλη από ναυογραφία στο Palazzo Pubblico της Σιένας (λεπτομέρεια). Η ομόνοια (ειρήνη), που προέρχεται από τη φιλία (τους συνεκτικούς δεσμούς των πολιτών), είναι απαραίτητη για την ευημερία του κράτους και εξίσου σημαντική με τη δικαιοσύνη.

Κεφαλή από ανδριάντα του Θουκυδίδη. Ο ιστορικός Θουκυδίδης (460-399 π.Χ.) έχει επίσης χαρακτηριστεί και ως σοφιστής, εξαιτίας των φιλοσοφικών παρατηρήσεών του για την ανθρώπινη φύση και κοινωνία. Ο Χομπς έχει βαθύτατα επηρεαστεί από το έργο του *Ιστορία*, κυρίως από το μέρος που ονομάζεται «Παθολογία του πολέμου». Οι παρατηρήσεις του Θουκυδίδη για την ανθρώπινη φύση αντανακλώνται στην υπόθεση του Χομπς για την κατάσταση της φύσης. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Χομπς δημοσίευσε την πρώτη μετάφραση του έργου του Θουκυδίδη στην αγγλική γλώσσα, η οποία μέχρι σήμερα χρησιμοποιείται ευρέως.

Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό:

- 1 Διαβάσαμε και συζητήσαμε για τη σοφιστική κίνηση, που εκδηλώθηκε στην Αθήνα του 5ου αι. π.Χ., δηλαδή στην εποχή του Περικλή και του Πελοποννησιακού πολέμου. Η σοφιστική υπήρξε ένα πνευματικό και κοινωνικό κίνημα ιδεών που κλόνισε τις βεβαιότητες των Αθηναίων της εποχής. Οι διάσημοι σοφιστές Πρωταγόρας, Γοργίας, Ιππίας, Θρασύμαχος, Πρόδικος, Αντιφών, ο Αθηναίος φιλόσοφος Σωκράτης αλλά και σημαντικά πρόσωπα της αθηναϊκής κοινωνίας (Αλκιβιάδης, Κριτίας, Νικίας) συζητούσαν στην Αθήνα με επιμονή για ηθικά και πολιτικά προβλήματα. Όπως οι Προσωκρατικοί, οι Σοφιστές αμφισβητούν τις καθιερωμένες αντιλήψεις για τον κόσμο, τον άνθρωπο και τους θεούς.
- 2 Γνωρίσαμε φιλοσοφικούς όρους, όπως «σχετικισμός» και «αγνωστικισμός», «λόγος», «διαλεκτική», «φύση», «νόμος», και προβλήματα της αρχαίας φιλοσοφίας που συνδέονται με τη γλώσσα, τη ρητορική, την ηθική και την πολιτική.

Στην 1η ενότητα:

Ασχοληθήκαμε ιδιαίτερα με τους όρους **σοφιστής**, **σοφιστική τέχνη**, **σοφός**. Διερευνήσαμε τη θετική και αρνητική σημασία του όρου σοφιστής. Είδαμε με ποιον τρόπο υποστήριζε το επάγγελμα του σοφιστή ο Πρωταγόρας και γνωρίσαμε την κριτική του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη για τον επαγγελματισμό του και για την ενασχόλησή του με τη διδασκαλία της αρετής και της «πολιτικής τέχνης».

Στη 2η ενότητα:

Μέσα από ένα ρητορικό κείμενο, το *Ελένης Εγκώμιον*, είδαμε ότι ο Γοργίας, ο ιδρυτής της ρητορικής, ενδιαφερόταν, όπως και οι άλλοι Σοφιστές, για τη **γλώσσα** και την **παιδεία**. Αυτός εισήγαγε τον ρητορικό λόγο στη δημόσια ζωή και ανέπτυξε την τεχνική του πειστικού επιχειρήματος και τη ρητορική τέχνη, η οποία ως «πειθούς δημιουργός» ήταν απαραίτητη στους πολιτικούς της δημοκρατικής Αθήνας.

Στην 3η ενότητα:

Εξετάσαμε τις απόψεις των Σοφιστών για τον υποκειμενικό χαρακτήρα της γνώσης. Είδαμε πώς οι σοφιστές Πρωταγόρας, Πρόδικος, Κριτίας εισηγήθηκαν τη συμβατικότητα και τον σχετικισμό για θέματα σχετικά με τους θεούς και την παραδοσιακή θεολογία. Μελετήσαμε την άποψη του Πρωταγόρα ότι «μέτρο για όλα τα πράγματα είναι ο άνθρωπος», η οποία συνδέεται με τη σχετικότητα της γνώσης που μας δίνουν οι αισθήσεις, δηλαδή με τη φαινομενικότητα των αντικειμένων και με τον υποκειμενικό παράγοντα που υπεισέρχεται στις κρίσεις μας.

Στην 4η ενότητα:

Μελετήσαμε την αντίθεση μεταξύ **φύσης** και **νόμου**, τη σχέση κράτους και κοινωνίας. Με τον Πρωταγόρα και τον Αντιφώντα προβλήθηκαν οι αξίες της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης, της φυσικής ισότητας. Είδαμε την αξία του νόμου σχετικά με την κοινωνική συμβίωση στη σκέψη των Σοφιστών αλλά και νεότερων φιλοσόφων (Χομπς, Λοκ, Ρουσσώ). Αναφερθήκαμε στο ενδιαφέρον των Σοφιστών για τη γενική παιδεία και την πνευματική καλλιέργεια, καθώς και για την άσκηση της «πολιτικής αρετής», κάτι που είναι ιδιαίτερα επίκαιρο στην εποχή μας.